

Jozef Bilský¹

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.

<https://orcid.org/0009-0007-6834-8950>

POROVNÁVANIE VÝCHODOSLOVENSKÝCH NÁREČÍ Z HĽADISKA MIERY PÁDOVÉHO SYNKRETIZMU²

V príspevku analyzujeme dynamické procesy vo východoslovenských nárečiach vo vývine ich substantívnej deklinácie. V priebehu morfológického vývinu jazyka niektoré gramatické tvary prešli len vnútroparadigmatickým vyrovnávaním, iné zasiahla aj medziparadigmatická analógia. Výsledkom tohto splývania gramatických morfém je pádový synkretizmus. Cieľom výskumu je zistiť mieru pádového synkretizmu v substantívnej deklinácii vo východoslovenských nárečiach. Mieru pádového synkretizmu porovnávame v singulári a v pluráli v rámci jedného nárečového areálu i medzi skúmanými nárečiami navzájom. Ohľadom metodológie nárečového výskumu vychádzame hlavne z R. Krajčoviča (1988). Vzhľadom na náš predmet výskumu pôjde o parciálnu, kontrastívnu a diachrónnu vedeckú charakteristiku. V neposlednom rade aplikujeme aj metódu pomernej (relatívnej) chronológie z prác J. Dudášovej-Kriššákovej (2008; 2016).

Kľúčové slová: synkretizmus, morféma, rodová unifikácia, deklinácia, východoslovenské nárečia

Úvod. V príspevku analyzujeme dynamické procesy vo východoslovenských nárečiach vo vývine ich substantívnej deklinácie. Výskumom pádového synkretizmu sa zaoberáme aj v našej dizertačnej práci *Pádový synkretizmus vo východoslovenských nárečiach* (2019a) a túto problematiku ďalej rozvíjame dodnes.³ Vedeckú klasifikáciu slovenských dialektov (predovšetkým na základe

¹ jozef.bilsky@juls.savba.sk

² Príspevok je výstupom z grantovej úlohy projektu VEGA Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky a Slovenskej akadémie vied *Dynamické procesy v súčasnej jazykovednej slavistike V. (Kapitoly z výskumu slovenčiny, poľštiny, rusínčiny a ukrajinčiny)* č. 1/0225/23 (2023 – 2025) a projektu VEGA Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky a Slovenskej akadémie vied *Slovník slovenských nárečí IV.* č. 2/0114/22.

³ Kým v uvedenej dizertácii analyzujeme pádový synkretizmus osobitne v jednotlivých nárečových areáloch, a to predovšetkým s využitím matematických a kartografických metód, v tomto článku

zvukovej roviny) ponúka J. Štolc (1994) či *Atlas slovenského jazyka. 1. My východoslovenské dialekty klasifikujeme podľa R. Krajčoviča (1988). V prípade rozdielnej miery pádového synkretizmu nárečové areály rozdeľujeme do menších celkov⁴ – buď podľa už existujúceho členenia,⁵ alebo ponúkame vlastné delenie,⁶ ktoré vyplýva z areálovej distribúcie morfológických javov.*

Cieľom výskumu je zistiť mieru pádového synkretizmu v substantívnej deklinácii vo vyššie uvedených východoslovenských nárečiach, popísať priebeh vnútroparadigmatického a medziparadigmatického vyrovnávania slovných tvarov a porovnať mieru pádového synkretizmu v singulári a v pluráli v rámci jedného nárečia i medzi skúmanými nárečiami navzájom. V tomto článku detailne neanalyzujeme pádový synkretizmus v každom východoslovenskom nárečovom areáli, ale upriamujeme pozornosť na špecifické javy substantívnej deklinácie jednotlivých nárečí, ktorými sa nevyznačuje väčšina východoslovenských nárečí.

1. Teoretické východiská

1.1 Základné pojmy. V dôsledku vyššie opísaných procesov v jazyku v jednotlivých paradigmách existujú totožné gramatické morfémy, ktoré vznikli unifikáciou, teda zjednotením jednotlivých pádových prípon, a to v súlade princípom analógie⁷ ako ikonicko-symbolickým princípom. J. Dolník (2013: 50 – 51) uvádza, že analógia tvorí základ pravidelnosti v jazyku a je dôležitým prostriedkom jazykových inovácií.⁸ K tejto unifikácii dochádza jednak v rámci jednej paradigmy⁹, jednak medzi jednotlivými paradigmami navzájom¹⁰. Výsledkom vnútroparadigmatického a medziparadigmatického vyrovnávania je pádový synkretizmus, čím sa deklináčny systém jazyka stáva jednoduchší. Pádový synkretizmus predstavuje obsiahlejší pojem ako paradigmatické vyrovnávanie relačných morfém. S tvarovou analógiou súvisí aj odstraňovanie anomálií v podobe starých alternácií zdedených zo skoršieho obdobia vývinu jazyka, a teda tendencia po jednotnej tvaroslovnej báze. Pádový synkretizmus nevnímame staticky ako

mieru pádového synkretizmu porovnáваме medzi jednotlivými nárečiami a dopĺňame ju o časový aspekt.

⁴ Pozri Obrázok 1.

⁵ Zemplínske nárečia detailnejšie klasifikujeme podľa M. Semjanovej (1980), sotácke v súlade s V. Kováčovou (2010) a v rámci užských nárečí vymedzujeme osobitnú oblasť okolo Jenkoviec na základe výskumov F. Ruščáka (2004).

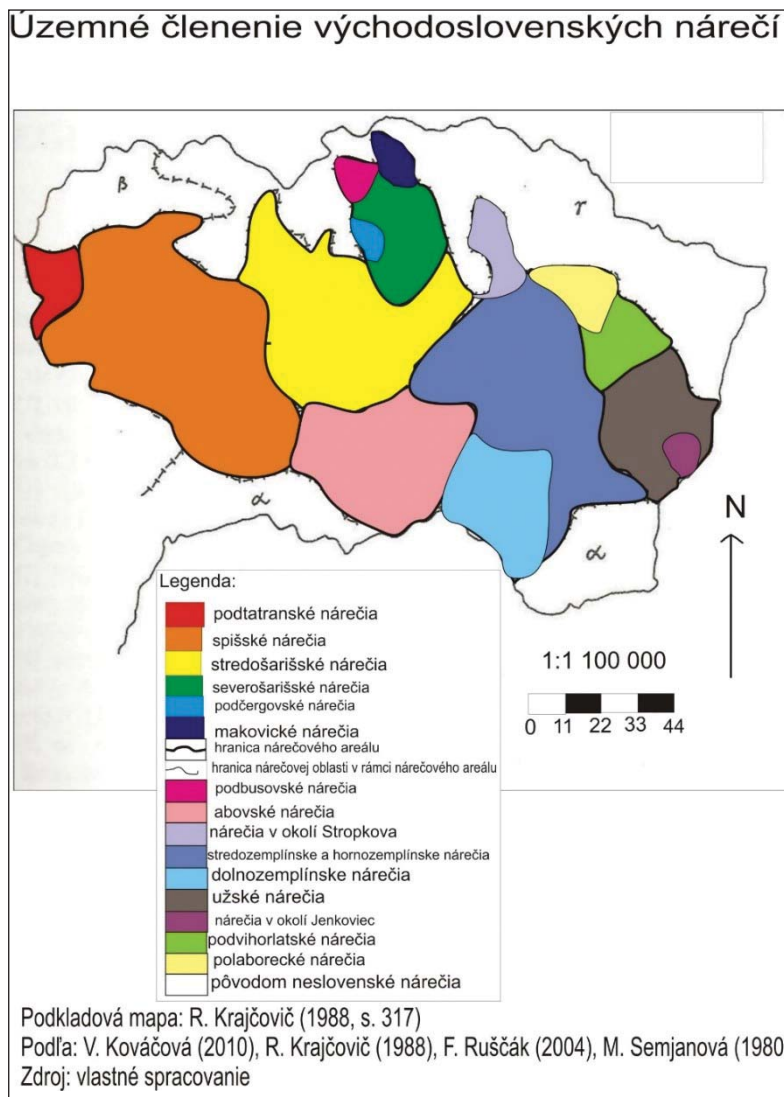
⁶ V prípade našich rodných severošarišských nárečí, kt. sme rozčlenili na základe rozdielnej deklinácie predovšetkým v pluráli.

⁷ Z pohľadu J. Dolníka (2013: 49) pri analogickom usudzovaní sa napodobňuje istá predloha, pričom sa u nej podľa J. Sabola (2007: 45) dominantne uplatňuje ikonicko-symbolický princíp.

⁸ Podľa M. Sokolovej (1995: 7) na princípe opakovateľnosti v jazyku sú založené aj všetky segmentácie slovných tvarov.

⁹ napr. G sg. *xlapa* : A sg. *xlap* > *xlapa* (G i A sg.)

¹⁰ napr. D sg. *xlapu* : D sg. *synovi* > *xlapovi*, *sinovi* (D sg.)

Obrázok 1. Areálová distribúcia morfológických javov

nemeniaci sa výsledok, ale ako dynamický (neukončený) proces, ktorý sa v danom momente nachádza v istom štádiu jazykového vývinu.

Teória jazykových kontaktov bola rozpracovaná na základe synchronného výskumu spisovných jazykov (Dudášová-Kriššáková, 1993: 11). Podľa autorky (tamže) táto teória môže byť dobrým východiskom aj pri výskume interferencie na úrovni vzťahov medzi nárečiami (zo synchronného i diachronného hľadiska), pretože rozšírenie výskumnej bázy teórie jazykových kontaktov smerom

k dialektom umožňuje široké chápanie pojmu jazykový kontakt.¹¹ Bádateľka (tamže) ďalej uvádza, že na štúdium jazykových kontaktov a interferencií v dialektológii bohatý materiál poskytujú pomedzné dialekty – v našom prípade severošarišské a podtatranské.

1.2 Výskumné metódy. Pri skúmaní lingvistickej stavby nárečí sa dialektológia opiera o základné pojmy a princípy najnovšej jazykovednej metodológie (Krajčovič, 1988: 193). Vzhľadom na náš predmet výskumu pôjde o parciálnu, kontrastívnu a hlavne diachrónnu vedeckú charakteristiku.

Článok je zameraný na substantívnu deklináciu skúmaných nárečí, a tak sa metodicky opierame aj o prácu J. Dudášovej-Kriššákovej (2008), ktorá ako hlavné metódy jazykového bádania aplikuje synchronónno-diachrónnu analýzu,¹² konfrontačný opis, komparatívnu metódu a v neposlednom rade aj metódu pomernej (relatívnej) chronológie,¹³ pretože pri popise jednotlivých procesov pádového synkretizmu je dôležité určiť postupný (chronologický) priebeh vývinu slovných tvarov. Výslednú sumarizáciu zisteného stavu podávame komparatívne a konfrontačne. Pri fonetickej transkripcii nárečových tvarov používame odborný prepis podľa R. Krajčoviča (1988: 191).

2. Pádový synkretizmus v nárečiach západného regiónu

2.1 Miera pádového synkretizmu v singulári. Vo väčšine nárečí západného regiónu východoslovenského makroareálu sa v singulárovej paradigme pôv. jo-/ɤjo-km. a nt-km. sformovala synkretická dvojica D – L sg. s unifikovanou relačnou morféomou -u (D sg. *kraju*: L sg. *kraji* > *kraju* v D i v L sg.). Táto synkretická dvojica sa nevyformovala v podtatranských nárečiach.¹⁴ To znamená, že prípony v L sg. v paradigmách typu *polo* a *kraj* sú tam pôvodné, resp. sa v nich L nevyrovnal podľa D (paradigma typu *cele*). Podobne pôvodná relačná morféma sa v podtatranských nárečiach zachovala aj v I sg. pôv. ɤjo-kmeňov. Je tu teda tvar *znamenim* oproti všeobecne východoslovenskej podobe *znameňom*. Tieto faktory spôsobili, že podtatranské nárečia sa v singulári vyznačujú najnižšou mierou pádového synkretizmu spomedzi dialektov západného regiónu východoslovenského makroareálu.

¹¹ Pri definovaní termínov *jazykový kontakt* a *jazyková interferencia* vychádzame z publikácie J. Dudášovej-Kriššákovej (1993: 16 – 19).

¹² Táto metóda J. Dudášovej-Kriššákovej (2016: 35) pri výskume goralských nárečí umožňuje oddeliť javy geneticky poľské od javov, kt. boli motivované vonkajším vplyvom slovenských nárečí. Nám tento postup podobne umožní odlíšiť javy geneticky slovenské od javov, kt. sa na slovenský jazykový základ navrstvili vonkajším vplyvom poľských, resp. rusínskych nárečí.

¹³ Tento postup pomáha diferencovať javy staršie od mladších (Dudášová-Kriššáková, 2016: 35 – 36), čo je pri procese pádového synkretizmu z diachróneho pohľadu dôležité.

¹⁴ Pozri tabuľku č. 1.

pád	pôv. tvar	súčasný tvar	súčasný tvar	pôvodný tvar	súčasný tvar
N	krajь	kraj	polo	telę	cele
G	kraja	kraju/stroja	pola	telęte	celeca
D	kraju	kraju	polu	telęti	celec <u>u</u>
A	krajь	kraj	polo	telę	cele
V	kraju	(kraju)	polo	telę	cele
L	kraji	kraji	poli	telęte	celec <u>i</u>
I	krajemь	krajom	polom	telętьmь	celec <u>om</u>

Tabuľka 1. Vývin deklinácie v pôv. jo-km. a nt-km. v podtatranských nárečiach¹⁵

Naopak, najvyššou mierou pádového synkretizmu v sg. sa v rámci nárečí západného regiónu vyznačuje severošarišská enkláva Hažlín. Z nášho nedávneho¹⁶ výskumu v tejto lokalite vyplynulo, že relačná morféma *-ovi/-oj/-oji*¹⁷ periférne¹⁸ preniká z D sg. živ. maskulín aj do D sg. neživ. maskulín. Aj F. Buffa (1995: 122) uvádza, že v severošarišských nárečiach sa v D sg. neživ. maskulín ojedinele môžu vyskytnúť tvary s príponou *-ovi* (*temu stromikovi, gu plotovi, gu domovi*).

Týmto medziparadigmatickým vyrovnávaním neživ. maskulín so životnými (bez ohľadu na to, či sú to z diachrónneho hľadiska pôvodné u-kmeňové tvary – *gu domovi*, alebo či ide pôvodne o o-kmene – *stromikovi*, kt. sa s u-kmeňmi vyrovnali) relačná morféma *-ovi* (resp. v Hažlíne aj jej hláskoslovné varianty *-oj/-oji*) stráca pre slovenčinu typický všeobecný význam výrazového ukazovateľa životnosti a mužskej osoby.

2.2 Miera pádového synkretizmu v pluráli. Pre väčšinu nárečí západného regiónu východoslovenského makroareálu je v pl. charakteristická rodovo unifikovaná lokálová u-km. relačná morféma *-ox*, kt. vytvára synkretickú dvojicu L – G pl., resp. v živ. maskulínach hovoríme o synkretickej trojici L – G – A plurálu.

Vyššie opísané synkretické dvojice, resp. trojice sa nevytvorili v severošarišských nárečiach, a to ani v podbusovskej a makovickej, ani v podčergovskej skupine. Z dávnejších výskumov¹⁹ a odbornej literatúry²⁰ je známe, že v severošarišských nárečiach v pl. nedošlo k vnútroparadigmatickému vyrovnávaniu morfémy, len k medziparadigmatickému. Na rozdiel od väčšiny východoslovenských nárečí tu nevznikla synkretická dvojica L – G, resp. A plurálu.

¹⁵ Zdroj: vlastné spracovanie podľa ASJ II. (1978), R. Krajčoviča (1988) a P. Žiga (2012).

¹⁶ Bilský, 2017: 23.

¹⁷ Bližšie tieto morfémy analyzujeme v štúdií Bilský (2023, v tlači).

¹⁸ Podľa dotazníkového výskumu je to 20 % (Bilský, 2017: 23).

¹⁹ F. Buffa (1953; 1995)

²⁰ ASJ II. (1978), R. Krajčovič (1988).

V makovickej a podbusovskej skupine severošarišských nárečí²¹ je v G pl. rodovo unifikovaná prípona *-uf*, v Smilne *-of*. Podľa F. Buffu (1953: 76, 81) táto morféma v životných maskulínach prenikla z G pl. do A pl., preto nesúhlasíme s tvrdením R. Krajčoviča (1988: 288), že v severošarišských nárečiach sa uplatňuje len medziparadigmatická unifikácia. Morféma *-uf* sa v týchto nárečiach sformovala vplyvom slovensko-poľských jazykových kontaktov. E. Pauliny (1990: 100) aj I. Kotulič (2017: 131) genézu tejto prípony vysvetľujú zhodne: *-ou > -óu > -uov > -uv > -uf*.²² S názorom autorov súhlasíme.

Pre L pl. je tu typická rodovo unifikovaná a-kmeňová prípona *-ax*, kt. je výsledkom dlhodobých nielen slovensko-poľských, ale aj slovensko-rusínskych jazykových kontaktov. Táto lokálová relačná morféma v porovnaní s ostatnými východoslovenskými nárečiami znižuje mieru pádového synkretizmu v maskulínach a v neutrách a výrazne ju znižuje vo feminínach.

Kvôli týmto dôvodom makovickej a podbusovské nárečia majú najnižšiu mieru pádového synkretizmu v pluráli spomedzi všetkých nárečí západného regiónu východoslovenského makroareálu.

Náš výskum z tejto oblasti²³ ukázal, že tieto relačné morfémy (typické pre severný Šariš)²⁴ zanikli. Vplyvom konvergentných tendencií v slovenských nárečiach ich v obidvoch pádoch a vo všetkých rodoch nahradila typicky východoslovenská rodovo unifikovaná relačná morféma *-ox*.

pád	pôv. tvar	súčasný tvar	súčasný tvar	súčasný tvar
N	synove	sinove	ruki	poľa
G	synovъ	sinuf	rukuf	poľuf
D	synътъ	sinom	rukom	poľom
A	syny	sinuf	ruki	poľa
V	synove	sinove	ruki	poľa
L	synъchъ	sinax	rukax	poľax
I	synъmi	sinami	rukami	poľami

Tabuľka 2. Rodovo unifikované prípony
v pl. v makovických a v podbusovských nárečiach²⁵

²¹ Ide o nárečia ležiace severne a severozápadne od mesta Bardejov. Územnú distribúciu týchto dialektov pozri na Obrázku 1.

²² Prípona *-of*, vyskytujúca sa v Smilne, má tiež u-km. pôvod, ibaže na rozdiel od morfémy *-uf* neprešla diftongizáciou a následnou monoftongizáciou. Podľa I. Kotuliča (2017: 130) vznikla priamo z prípony *-ov* (pravdepodobne hneď po vzniku neutralizácie *v > f*, ktorá je pre šarišské a spišské nárečia charakteristická aj na konci slov a tvarov).

²³ Bilský (2016; 2019b)

²⁴ genitívna prípona *-uf* a lokálová *-ax*

²⁵ Zdroj: vlastné spracovanie podľa ASJ II. (1978), F. Buffu (1953; 1995), R. Krajčoviča (1988) a P. Žiga (2012).

Podčergovské dialekty²⁶ spája s podbusovskými a s makovickými neprítomnosť synkretickej dvojice L – G pl. a rodovo unifikovaná lokálová prípona *-ax*.²⁷ Odlišuje ich rodovo unifikovaná duálová relačná morféma *-ux* v G²⁸ a *-um* v D plurálu.

pád	pôv. tvar	súčasný tvar	súčasný tvar	súčasný tvar
N	synove	sinove	ruki	poľa
G	synovъ	sinux	rukux	poľux
D	synъmъ	sinum	rukum	poľum
A	syny	sinux	ruki	poľa
V	synove	sinove	ruki	poľa
L	synъchъ	sinax	rukax	poľax
I	synъmi	sinami	rukami	poľami

Tabuľka 3. Rodovo unifikované duálové prípony v pl. podčergovských nárečí²⁹

Kvôli neprítomnosti synkretickej dvojice L – G pl. a rodovo unifikovanej lokálovej prípone *-ax* je miera pádového synkretizmu v podčergovských nárečiach v pluráli nižšia ako vo väčšine nárečí východoslovenského makroareálu, no v porovnaní s makovickými a podbusovskými nárečiami ju zvyšujú duálové relačné morfémy *-ux* v G a *-um* v D.

Najvyššiu mieru pádového synkretizmu v pl. v rámci nárečí západného regiónu východoslovenského makroareálu majú abovské nárečia kvôli rodovo unifikovanej relačnej morféme *-ama* v I pl., kt. je podľa L. Bartka (1983: 264) rozšírená v severnej a centrálnej časti Abova. Predpokladáme, že táto rodovo unifikovaná reliktná relačná morféma prenikla z D – I mask. a-km., keďže vo východoslovenských nárečiach v procese rodovej unifikácie sú dominantné maskulína.

3. Pádový synkretizmus v nárečiach východného regiónu

3.1 Pádový synkretizmus v užských nárečiach. Najvyššiu mieru pádového synkretizmu v rámci nárečí východného regiónu východoslovenského makroareálu majú užské nárečia – ako v sg., tak aj v pl. – a to z nasledujúcich dôvodov:

I. Medziparadigmatická rodová unifikácia v týchto nárečiach prebehla nielen v pl., ale aj v singulári.

²⁶ Ležia juhozápadne od Bardejova na severovýchodnom úpätí pohoria Čergov.

²⁷ Porovnaj tabuľku č. 2 s tabuľkou č. 3.

²⁸ V životných maskulínach aj v A, kt. sa tu vyrovnal podľa G, podobne ako v makovických a v podbusovských nárečiach.

²⁹ Zdroj: vlastné spracovanie podľa ASJ II. (1978; 1981), F. Buffu (1995), I. Kotuliča (2017), R. Krajčoviča (1988), J. Štolca (1994) a P. Žiga (2012).

U-km. prípona *-oj* (< *-ou̯i* < *-ovi*) expandovala do D a L sg. všetkých rodov, sú tu teda tvary *sinoj*, *ženoj*, *letoj*. V rámci singuláru došlo k expanzii aj relačnej morfémy *-ou̯* v I sg. feminín (*ženo̯u̯*,³⁰ *dušo̯u̯*, *macero̯u̯*, *kojsco̯u̯*, *šveko̯u̯*).

2. Rodovo unifikovaná duálová D-I relačná morféma *-oma* v I pl. namiesto všeobecne východoslovenskej inštrumentálvej prípony *-ami* (sú tu formy *zo sinoma*, *ženoma*, *letooma*).

Prečo sa v I pl. presadila prípona *-oma*? Z pohľadu I. Kotuliča (2017: 139) tým tieto nárečia získali rovnaký vokalickej element (-o-) ako v ostatných pl. príponách v G, D a v L pl. (*-ou̯*, *-om*). Z nášho pohľadu ide o širší kontext. V nárečiach východného regiónu na rozdiel od ich susedných nárečí v západnom regióne na mieste *ɔ* je vokál *o* a ten je tu všeobecne frekventovanejší. Užské nárečia ležia na periférii východoslovenského i celkovo slovenského jazykového územia. Táto geografická poloha petrifikuje staršie javy vývinu jazyka, ku kt. možno zaradiť du. morfému *-oma*. Prípona *-oma* na rozdiel od prípony *-ami* je o-km. maskulínna (hoci duálová). V slovenčine pri pádovom synkretizme dominujú maskulína.

3. Prípona *-e* v N pl. ženských ja-km. a i-kmeňov, teda splynutie ja-kmeňov s i-kmeňmi v pl. – **dušě* : **kosti* > *duše*, *kojsce* (*dlaňe*).

4. Splynutie paradigiem *dlaň* a *kojsc* – v G sg. tu existujú formy *od kojsci*, *od dlaňi*, v N pl. zasa *dva dlaňe*, *kojsce*.

V užských nárečiach sa v pl. nevytvorila synkretická dvojica, resp. v živ. maskulínach trojica L – G – (A) pl., ale opačná: G – (A) – L plurálu. To znamená, že sa tu v procese rodovej unifikácie presadila genitívna u-km. relačná morféma *-ou̯* (*sino̯u̯*, *ženo̯u̯*, *poľo̯u̯*). Tento fakt na mieru pádového synkretizmu nemá vplyv, pretože v porovnaní s nárečiami západného regiónu (kde prebehla unifikácia L – G) ide len o kvalitatívny rozdiel, nie kvantitatívny.

Prečo sa v týchto nárečiach v G – (A) – L pl. presadila u-km. morféma *-ou̯*, kým vo väčšine východoslovenských nárečí prípona *-ox*? Podľa mienky J. Dudášovej-Kriššákovvej (2001: 66) odpoveď na túto morfológickú osobitosť treba hľadať v súčinnosti s fonologickým systémom týchto nárečí. Autorka (tamže: 66, 69) uvádza, že bilabiálne *ɥ* v konsonantickom systéme týchto nárečí sa vyskytuje ako kombinatórny variant konsonantu *v* a tiež aj v pozícii za pôv. *-l* v slovách typu *robiɥ*, *žou̯ti*. Okrem toho sa tu vokál *u* vyskytuje aj v pozícii predložky. S názorom bádateľky (tamže) súhlasíme. Ako vidno, expanziu morfémy *-ou̯* spôsobila štruktúrna podmienenosť konsonantického systému užských nárečí, ktorá je výsledkom slovensko-rusínskych jazykových kontaktov.

Vo všeobecnosti možno konštatovať, že substantívna deklinácia užských nárečí sa vyznačuje ako vysokou mierou vnútroparadigmatického vyrovnávania,

³⁰ J. Dudášová-Kriššáková (2001: 66), súdiac podľa výskumov S. Cambela v tejto oblasti, predpokladá, že v užských nárečiach v I sg. feminín sa tiež pôvodne vyskytovala prípona *-u* a relačná morféma *-ou̯* je z neskoršieho obdobia. Preto z nášho pohľadu je náročné jednoznačne určiť, odkiaľ táto morféma v I sg. feminín pochádza. Istú rolu môže zohrávať aj tlak spisovného jazyka, no primárnym akcelerátorom tejto zmeny bude pravdepodobne analógia s G – (A) – L pl. príponou *-ou̯*.

tak aj medziparadigmatického vyrovnávania. Medziparadigmatická analógia je spôsobená expanziou morfému *-oj* v D – L sg. všetkých substantív, *-oŷ* v I sg. feminín, *-oŷ* v G – (A) – L pl. substantív, *-oma* v I pl. substantív a v neposlednom rade aj prípona *-e* v N pl. ženských ja-km. a i-kmeňov. Prípony *-oj* v D – L sg. všetkých substantív, *-oŷ* v G – (A) – L pl. substantív zároveň spôsobujú aj vysokú mieru vnútroparadigmatickej analógie. Ako vidno, relačné morfémy *-oj* a *-oŷ* majú v užských nárečiach expanzívny charakter, hoci M. Chochol (2019: 121) v budúcnosti nepredpokladá výraznejšiu expanziu prípony *-oj*, ale skôr jej ústup. Autor (tamže) argumentuje, že vo výskumoch z polovice 20. storočia prevládali tvary *rukoj*, *nohoj* oproti formám *ruce*, *nože*, no v súčasnosti registruje návrat k staršej prípone *ruke*, *nohe*, ale už bez starých konsonantických alternácií. Záverom konštatujeme, že užské dialekty sa vyznačujú najjednoduchším deklinačným systémom a najvyššou mierou pádového synkretizmu spomedzi všetkých východoslovenských nárečí.

3.2 Pádový synkretizmus v zemplínskych nárečiach. Na druhej strane najnižšiu mieru pádového synkretizmu v rámci nárečí východného regiónu majú dolnozemplínske nárečia,³¹ a to kvôli relačnej morféme *-i* v G sg. feminín, v N pl. feminín a mäkkých maskulín. Dominujú tu formy *od ženi*, *duši*, *dlaňi*, *kosci*, ale aj *dva ženi*, *duši*, *dlaňi*, *kosci*, ba aj *dva samci*, *medvezi* (ASJ II, 1981: 76 – 80; Bartko, 1998: 183; Chochol, 2019: 125; Semjanová, 1980: 239). Vidíme, že pôvodné i-km. tvary v G sg. (*dlaňi*, *kosci*), jo-km. a i-km. formy v N pl. (*dlaňi*, *kosci*, *samci*, *medvezi*) znižujú mieru pádového synkretizmu v týchto paradigmatách oproti ostatným skupinám zemplínskych nárečí.

Dá sa súhlasiť s tvrdením M. Semjanovej (1976: 57), že v zemplínskych nárečiach vzory *dlaň* a *košť* splynuli, no žiada sa nám upresniť, v ktorých skupinách zemplínskych nárečí a v akej kvalite. V G sg. vo všetkých zemplínskych nárečiach všetky feminína sa vyrovnali podľa G sg. i-km., resp. a-kmeňov. V N pl. dolnozemplínskych nárečí ja-km. nadobudli i-km., resp. a-km. tvar, kým v stredozemplínskych a hornozemplínskych nárečiach sa ženské i-km. v N pl. vyrovnali podľa ja-kmeňov.

3.3 Pádový synkretizmus v sotáckych nárečiach. Najzložitejší deklinačný systém z nárečí východného regiónu východoslovenského makroareálu majú sotácke nárečia. Prvý dôvod je, že paradigmy *dlaň* a *kosc* nesplynuli. Diferenciácia paradigiem *dlaň/kosc* v sotáckej nárečovej oblasti zblízuje tieto nárečia s nárečiami západného regiónu a odďaľuje ich od nárečí východného regiónu, kam podľa klasifikácie R. Krajčoviča (1988) patria.

Druhý dôvod predstavuje fakt, že v sotáckych nárečiach existujú archaické vokály *ä* a *y*, kt. sa podľa V. Kováčovej (2010: 86) uplatňujú nielen v rámci tvaroslovného základu, ale aj v morfolologickej pozícii, teda ako pádová prípona. Zachovanie vokálov *ä*, *y* v morfologických pozíciách nemá vplyv na mieru

³¹ V okolí Sečoviec a Trebišova.

pádového synkretizmu, pretože sú to len pozičné varianty foném, no zvyšujú celkovú variantnosť gramatických morféme.

Nedávne výskumy V. Kováčovej (2010: 106) potvrdili jasnú dominanciu D-L morfémy *-oj* len pri živ. mask. a pri feminínach s tvarotvorným základom zakončeným na veláru a laryngálu. Pri neživ. mask. a pri pôv. ženských *a-/ja-km.* je táto prípona podľa autorkiných (tamže) výskumov sekundárna a k *i-km.* feminínam dokonca vôbec neprenikla. Na záver tejto problematiky bádatelka (tamže: 107) konštatuje, že výskum nepotvrdil konečnú expanziu prípony *-oj* do D – L sg. všetkých substantív a tento proces v sotáckych nárečiach nie je definitívne ukončený, lebo zo synchronného pohľadu ho sťažuje aj interferencia so spisovným jazykom. Vidíme, že prípona *-oj* má v sotáckych nárečiach porovnateľnú distribúciu ako zemplínske nárečia, čo je o dosť menej ako v susedných užských nárečiach.

R. Krajčovič (1988: 297) tvrdí, že rodová unifikácia v pl. sotáckych nárečí nie je dôsledná, lebo sa obmedzuje len na medziparadigmatické vyrovnávanie tvarov. Potvrzuje to aj ASJ II (1981: 88 – 99, 103 – 107), kde pre G pl. je zobrazená rodovo unifikovaná relačná morféma *-oŷ* a pre L pl. *-ox*. Tento stav by spájal sotácke nárečia so severošarišskými. Výskum V. Kováčovej (2010: 56) tieto tvrdenia vyvracia. Podľa autorky (tamže) v sotáckych nárečiach došlo k vnútroparadigmatickému vyrovnávaniu aj v pl., len v rámci jednotlivých oblastí sotáckych dialektov v rozdielnej kvalite. Bádatelka (tamže) uvádza, že v podvihorlatskej skupine³² sa pl. paradigmy v G, v L a v živ. mask. aj v A vyrovnali podľa G, a teda v nich dominuje prípona *-oŷ*. Morféma *-ox* je tu len sekundárna. V polaboreckej skupine je to opačne. Ako vidno z výskumu V. Kováčovej (2010: 102 – 104), v podvihorlatskej skupine sa v procese pádového synkretizmu v G – (A) – L pl. presadila prípona *-oŷ* a v I pl. *-oma* podobne ako v užských nárečiach. V polaboreckej skupine sa v procese pádového synkretizmu v L – G – (A) pl. presadila prípona *-ox* a v I pl. *-ami* podobne ako v susedných hornozemplínskych nárečiach. Z nášho pohľadu vyrovnávanie tvarov v G – L, resp. L – G pl. v sotáckych i severošarišských nárečiach³³ svedčí o neutíchajúcich dynamických konvergentných procesoch v slovenských nárečiach.

Záver. Celkovo najvyššiu mieru pádového synkretizmu v rámci skúmaných nárečí majú užské dialekty a ich deklinačný systém substantív je najjednoduchší. Tento stav je výsledkom predovšetkým expanzie prípony *-oj* do D – L sg. všetkých paradigiem a *o-km.* do relačnej morfémy *-oma* do I pl. všetkých rodov. Takýmto rozsiahlym stupňom medziparadigmatickej ani vnútroparadigmatickej analógie sa nevyznačuje žiadne iné východoslovenské (a možno ani slovenské) nárečie.

Celkovo najnižšiu mieru pádového synkretizmu majú z nášho pohľadu podtatranské nárečia. Pre ne je charakteristická neprítomnosť synkretickej dvojice

³² Členenie sotáckych nárečí pozri na Obrázku 1.

³³ Pozri J. Bilský (2016: 29 – 30).

D – L sg. jo-/ьjo-km. neutier, neživ. mask. a nt-kmeňov. K relatívne nízkej miere pádového synkretizmu prispievajú i a-/ja-km. relačné morfémy v L pl. feminín a nt-kmeňov. Tento stav je zapríčinený pomedzným charakterom podtatranských nárečí a ich jazykovými kontaktmi so susednými stredoslovenskými nárečiami. K tomu ešte možno poznamenať, že najnižšou mierou pádového synkretizmu sa vyznačujú pomedzné a periférne nárečové areály – konkrétne ide o dialekty podtatranské, severošarišské a sotácke.

Záverom sa nám žiada vysvetliť, že samotný gramatický tvar (napr. *dedovi*) nemožno interpretovať bez syntaktického kontextu. Je rozdiel medzi výpoveďou *izem gu zedovi* (D) a medzi *hurorim o zedovi* (L). Vo východoslovenskom nárečovom areáli došlo v pluráli k rodovej unifikácii datívnej prípony *-om*, L–G prípony *-ox* (resp. *-ou* v nárečiach východnej časti Zemplína), a to vo všetkých paradigmách, čím sa neutralizovala gramatická kategória rodu – podobne ako vo východoslovenských jazykoch, ibaže tam došlo k rodovej unifikácii podľa a-kmeňov, pretože základom spisovných východoslovenských jazykov sa stala cirkevná slovančina. K podobnej neutralizácii kategórie rodu v pluráli došlo aj v poľštine, no na rozdiel od východoslovenských nárečí v nej neprebehla vnútroparadigmatická analógia L – G, čo ju spája so stavom v časti severošarišských a sotáckych nárečí v 20. storočí. Neutralizácia inej gramatickej kategórie prebehla aj v singulári, a to v nárečiach Zemplína a v dialekte severošarišskej enklávy Hažlín. D – L morféma *-oj/-ovi* tam prenikla aj do neživ. maskulín (podobne ako v poľštine), feminín a na krajnom východe predmetných nárečí aj do neutier. V dôsledku toho došlo k neutralizácii kategórie životnosti a mužskej osoby. Okrem toho vo feminínach tento proces zasiahol aj morfonologickú rovinu, čím nastalo zjednotenie tvaroslovnej bázy (*na ruce, na nože > na rukoj, na nohoj*).

Ďalší záver, kt. môžeme zovšeobecniť, je, že miera pádového synkretizmu stúpa, a to v dvoch aspektoch. Jeden je geografický a druhý chronologický. V geografickom aspekte miera pádového synkretizmu stúpa zo západu smerom na východ a od územnej periférie k centru. Z tohto pohľadu možno vzostupne usporiadať východoslovenské nárečia podľa celkovej miery pádového synkretizmu v substantívnej deklinácii nasledujúcim spôsobom: 1. podtatranské, 2. podbusovské a makovické, 3. podčergovské, 4. spišské a stredošarišské, 5. abovské, 6. dolnozemplínske, 7. hornozemplínske a polaborecké, 8. stredozemplínske, 9. podvihorlatské, 10. užské.

Ohľadom chronologického aspektu platí, že s pribúdajúcim časom miera pádového synkretizmu stúpa a deklinatívny systém substantív sa zjednodušuje.³⁴

³⁴ Pre úplnosť dodávame, že toto konštatovanie nemožno aplikovať absolútne. Podľa V. Kováčovej (2010: 107) výskum nepotvrdil konečnú expanziu prípony *-oj* do D – L sg. všetkých substantív a tento proces v sotáckych nárečiach nie je definitívne ukončený, lebo zo synchronného pohľadu ho sťažuje aj interferencia so spisovným jazykom. Aj M. Chochol (2019: 121) v budúcnosti nepredpokladá výraznejšiu expanziu prípony *-oj* v nárečiach Zemplína, ale skôr jej ústup.

Svedčí o tom sformovanie sa synkretickej dvojice, resp., trojice L – G – (A) pl. v severošarišských nárečiach a v polaboreckej skupine sotáckych nárečí. Podobne tento proces môžeme dokladovať vznikom synkretickej dvojice, resp. trojice G – (A) L pl. v podvihorlatskej skupine sotáckych nárečí. Tieto zistenia dokazujú, že pádový synkretizmus predstavuje dynamický proces, ktorý sa stále vyvíja.

Literatúra

- Bartko, L. (1983). K charakteristike abovských nárečí. V I. Michnovič (Ed.), *Nové obzory 25. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska 1983* (str. 253 – 266). Východoslovenské vydavateľstvo.
- Bartko, L. (1998). Nárečie Sečoviec. V J. Ordoš (Ed.), *Sečovce* (str. 179 – 191). L. I. M. Prešov.
- Bilský, J. (2016). Pádový synkretizmus v severošarišskom nárečí. V M. Giger, M. Příhoda (Ed.), *Slované: Souznění a konflikty* (str. 21 – 32). Filozofická fakulta Univerzity Karlovej v Prahe.
- Bilský, J. (2017). *Severošarišská archaická enkláva menom Hažlín*. Rigorózna práca. Filozofická fakulta Prešovskej univerzity.
- Bilský, J. (2019a). *Pádový synkretizmus vo východoslovenských nárečiach*. Dizertačná práca. Filozofická fakulta Prešovskej univerzity.
- Bilský, J. (2019b). Morfológické zmeny v nárečí Dlhej Lúky. V P. Karpinský, V. Perovská (Eds.), *Variety jazyka a jazykovedy. Východoslovenské nárečia v minulosti a dnes (na počesť doc. PhDr. Ladislava Bartka, CSc.)* (str. 149 – 158). Prešovská univerzita v Prešove.
- Bilský, J. (2023). Špecifická substantívnej deklinácie v severošarišských nárečiach z pohľadu pádového synkretizmu. V K. Gajdošová, L. Jasinská (Eds.), *Zborník z XXXI. kolokvia mladých jazykovedcov konaného 30.11. – 01.12. 2022 v Danišovciach* (v tlači). Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach.
- Buffa, F. (1953). *Nárečie Dlhej Lúky v Bardejovskom okrese*. SAV.
- Buffa, F. (1995). *Šarišské nárečia*. Veda, vydavateľstvo SAV.
- Dolník, J. (2013). *Všeobecná jazykoveda*. SAV.
- Dudášová-Kriššáková, J. (1993). *Goralské nárečia (Odras slovensko-poľských jazykových kontaktov na fonologickej rovine)*. Veda, vydavateľstvo SAV.
- Dudášová-Kriššáková, J. (2001). *Kapitoly zo slavistiky*. Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- Dudášová-Kriššáková, J. (2008). *Kapitoly zo slavistiky II*. Filozofická fakulta Prešovskej univerzity.
- Dudášová-Kriššáková, J. (2016). *Goralské nárečia z pohľadu súčasnej slovenskej jazykovedy*. Vydavateľstvo Prešovskej univerzity.

- Chochol, M. (2019). Vyrovnávanie deklinačných prípon substantív vo východnej časti východoslovenských nárečí. V H. Karaš (Ed.), *Prace filologiczne* (str. 117 – 133). Wydzał Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.
- Kotulič, I. (2017). *Historické hláskoslovie a tvaroslovie východoslovenských nárečí (1957)*. Veda, vydavateľstvo SAV.
- Kováčová, V. (2010). *Sotácke nárečia severovýchodného Zemplína z aspektu petrifikácie a nivelizácie*. Filozofická fakulta Katolíckej univerzity.
- Krajčovič, R. (1988). *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*. SPN.
- Pauliny, E. (1990). *Vývin slovenskej deklinácie*. Veda, vydavateľstvo SAV.
- Ruščák, F. (2004). Nárečie Jenkoviec a okolia. V M. Imrichová (Ed.), *Slovenčina na začiatku 21. storočia: zborník z vedeckej konferencie na počesť Ivora Ripku konanej 7. marca 2003 na Katedre slovenského jazyka a literatúry Fakulty prírodných a humanitných vied Prešovskej univerzity v Prešove*. (str. 195 – 199). Fakulta prírodných a humanitných vied Prešovskej univerzity v Prešove.
- Sabol, J. (2007). Analogistický a anomalistický princíp pri jazykových kodifikáciách. *Jazykovedný zápisník*, 22-24 (2003/2005), 45 – 46. http://www.juls.savba.sk/sjs/zapisnikySJS/zap2003_2005.pdf
- Semjanová, M. (1976). Zo skloňovania názvov obcí v zemplínskom nárečí. V M. Majtán (Ed.), *VI. slovenská onomastická konferencia: zborník materiálov zo VI. slovenskej onomastickej konferencie konanej v Nitre 4. – 6. apríla 1974* (str. 55 – 59). VEDA.
- Semjanová, M. (1980). Diskusný príspevok. V L. Bartko (Ed.), *Dialektologický zborník I.: materiály z I. slovenskej dialektologickej konferencie konanej v Prešove 17. – 19. apríla 1975*. (str. 239 – 242). SPN.
- Sokolová, M. (1995). *Kapitolky zo slovenskej morfológie*. SLOVACONTACT.
- Štolc, J. et al. (1968). *Atlas slovenského jazyka. 1. Vokalizmus a konsonantizmus. Časť prvá – mapy*. Veda, vydavateľstvo SAV.
- Štolc, J. et al. (1978). *Atlas slovenského jazyka II. Flexia. Časť druhá. Úvod – komentáre*. Veda, vydavateľstvo SAV.
- Štolc, J. et al. (1981). *Atlas slovenského jazyka II. Flexia. Časť prvá. Mapy*. Veda, vydavateľstvo SAV.
- Štolc, J. (1994). *Slovenská dialektológia*. Veda, vydavateľstvo SAV.
- Žigo, P. (2012). *Analógie a anomálie v substantívnej deklinácii slovanských jazykov*. Veda, vydavateľstvo SAV.

Јозеф Билски

**УПОРЕЂИВАЊЕ ИСТОЧНОСЛОВАЧКИХ ДИЈАЛЕКАТА
ПРЕМА СТЕПЕНУ ПАДЕЖНОГ СИНКРЕТИЗМА**

Резиме

У раду се анализирају динамички процеси у именичкој деклинацији источнословачких дијалеката. Истраживање је потврдило да је основна развојна тенденција именичке деклинације источнословачких дијалеката упрошћавање облика што за резултат има редукцију броја граматичких морфема и унификацију творбене основе. Истраживање је указало да степен падежног синкретизма расте од запада ка истоку и од периферије словачког језичког простора ка његовом центру. Такође можемо констатовати да степен падежног синкретизма с временом расте. Настају нови синкретички парњаци, превасходно у географски мањим дијалектима, по узору на географски распрострањеније дијалекте из непосредног окружења. Највиши степен падежног синкретизма је у ужим дијалектима, а најнижи у пограничним дијалекатским ареалима – подтатранским и северношаришким.

Кључне речи: синкретизам, морфема, унификација облика рода, деклинација

Jozef Bilský

**COMPARISON OF EAST SLOVAK DIALECTS
FROM THE POINT OF VIEW OF THE RATE OF CASE SYNCRETISM**

Summary

This paper analyzes dynamic processes in East Slovak dialects in the development of their noun declension. Our research confirmed that in East Slovak dialects the basic development tendency in the noun declension is the tendency to simplify word forms, which leads to a reduction in the number of grammatical morphemes and to the unification of the morphological base and the elimination of its variations. Research points out that the degree of case syncretism rises from west to east and from the periphery of the east Slovak language territory to its center. We can also state that the degree of case syncretism rises over time and new syncretic pairs are formed – primarily in smaller dialect areas due to the influence of neighbouring geographically larger dialect units. The highest degree of case syncretism is in the Uh dialects and the lowest in the border dialect areas – North Šariš and Sub-Tatra.

Keywords: syncretism, morpheme, gender unification, declension